

Христо Ботев – „Борба“ (Анализ)

13.12.2020, 21:35 ч.

ХРИСТО БОТЕВ – „БОРБА“

(Анализ)

В краткото житейско време между 25 декември 1847 и 20 май 1876 година (6 януари 1848 – 1 юни 1876 по нов стил) през националния ни небосклон преминава едно явление, което действително може да бъде сравнено е комета – ярката и необичайна творческа и революционна фигура на Христо Ботев. Самоотвержен деец на българското освобождение и бунтар по природа; огромен интелект, отдаден на обществените идеи на времето си, силно повлиян от утопията на анархизма – Ботев посвещава и живота, и творчеството си на борбата за национално освобождение и социално равенство. Човек, творец и революционер съвпадат в личността му е рядка категоричност. В неговите собствени разбирания публицистиката е основната му писателска дейност. В литературната история обаче той остава като гениален поет.

Екстремна творческа личност, надскочила епохата си, надхвърлила постижимото от индивидуалния човешки опит, Ботев изправя изследователите пред редица въпроси. Те могат да бъдат обобщени в две групи.

Първата от тях засяга специфичната несвоевременност на този автор. Погледнато хронологично, той би трябвало да принадлежи към писателите на Българското възраждане. И наистина, образността и стихосложението на поезията му донякъде се вписват във възрожденските модели – най-вече поради общата свързаност е фолклора. Но поетическите послания на Ботевите стихове, начинът, по който те пречупват традиционните смиели, образи и звучност, рязко надскачат литературата на възрожденската епоха. Самият автор пише със съзнанието, че художественото творчество е дейност, подчинена на определени обществени цели. Творбите му обаче не могат да бъдат четени като „обслужващи“ обществото, тяхната литературна стойност им отрежда живот, неподозиран и от автора, и от съвременниците му. Нещо повече, Ботев залага образци на крайно и изострено мислене и чувстване в поезията, които ще вдъхновяват модерни творци като Пейо Яворов и Гео Милев.

Втората група въпроси около поезията на Ботев произтича от факта, че тя не може да бъде разглеждана през еднозначен шаблон, тъй като постоянно заявява някаква вътрешна противоречивост. При Ботев няма съществен образ извън пределно личния свят – майката, любимата, бащата, сестрата, братята, съмишленика (също наричан „брат“), останал пощаден от гневна критика и негативна светлина. Това е особена сила се отнася за ключови понятия като *родина* и *народ* в текстовете му. Ботевата родина съчетава героика и позорен битовизъм, тя е патетично извисявана и саркастично принизявана – „майка“ и „робиня“, дом на „лични юнаци“ и на „глупци“. В нея бунтовникът е „първо мляко засукал“, но пак там „свестните считат за луди“. Ботевият народ е „бедний народе“ – ожалван и състрадаван, но той е и „стадо“, и „скотско племе“.

Самото знаково понятие *разум* в тази дълбоко неконвенционална поезия не съвпада с обичайните представи. Тук то е синтез на *рацио* и *емоция* – събира мисъл и чувство в една обща категория на мисловна, морална и емоционална издигнатост. Това е *разумът на бунтуващия се човек* в генерален смисъл. Ботевият бунтовник въстава не само срещу националния поробител („тирана“) и социалния потисник („богатия“, „чорбаджията“). Той носи бунта като душевна същност, като будна чувствителност към неправдите и несъвършенствата на света. В този смисъл Ботев завещава на литературата ни *душевния феномен на бунта*.

Истина е, че стихотворенията му говорят за поробената родина, за социалното потисничество, за ограниченията на ума и волята и съответно за разбиването на всички тези зависимости. Тоест те са текстове, устремени към свободата в национален, социален и общочовешки план. Истина е и че те разкриват конкретната съдба на поборника за свобода. В тях обаче тези теми винаги са натоварени с по-комплексен смисъл. Ботевата поезия събира крайности, противоречия, парадокси в една достоверност, която затруднява, скандализира средните представи, но пък е дълбинно позната на неспокойните, търсещи умове на всички епохи.

Христо Ботев живее и твори в бунтовно и динамично за България време – втората половина на XIX век. Историческият контекст на творчеството му може да се обобщи в две големи обществени явления: борбите за църковна и национална независимост и просветителското движение на Възраждането. В тази среда делото на Ботев е дело на водач: революционер, поет, публицист. Буден, критичен ум, възплаващ идеите си в действие, той намира смъртта си броени дни след Априлското въстание – в отчаян опит да подкрепи с четата си вече потушения бунт. Бунтарството обаче остава негова емблема във всяка сфера, на която се посвещава: политика, обществена дейност, култура.

Седемдесетте години на века – времето, в което Ботев налага литературното си присъствие, са белязани от важни промени в българската художествена словесност. Това е периодът, в който тя започва откъсването си от възрожденския дидактичен модел и се насочва към литературното си развитие в една по-отчетливо разделена жанрова система. Националната и социалната проблематика и гражданският патос са доминиращи тенденции в литературата на това десетилетие. Представителни автори за развоя на поезията са Петко Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Стефан Стамболов, Иван Вазов. Преобладава патриотичната и социалната тематика, развита е сатирата, пишат се стихотворения и поеми. Прозата от този период е представена от

разкази (Любен Каравелов) и повести (Илия Блъсков, Любен Каравелов). Характерно за възрожденската повест е, че тя е синкретична – в нея белетристиката се преплита с елементи на публицистиката, мемоара, пътеписа. Драмата през 70-те години е с историческа и с обществена тематика (Васил Друмев, Добри Войников). Централен жанр в периода е публицистиката. Именно в нея грижата за развитието на обществото, характерна за възрожденската култура, намира най-директния си израз. Представителни примери са фейлетоните на Каравелов и Ботев, публикувани в рубриката „Знаеш ли ти кои сме?“ на Каравеловите вестници „Свобода“ и „Независимост“.

В този контекст през 1875 г. излиза първата и единствена приживе издадена книга с Ботевите стихотворения – „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“. Книгата е подготвена от Христо Ботев и съдържа само пет стихотворения от съавтора му. Факт е обаче, че по това време по-популярният поет е бъдещият политик Стефан Стамболов. Неговата песен „Не щеме ний богатства...“ става девиз на българските хъшове. Както отбелязва критикът Георги Бакалов, при слизането на Козлодуйския бряг самите Ботевите четници пеят не „Молитва“, „На прощаване“, „Хаджи Димитър“, а именно тази Стамболова песен. Поради смисловата си дълбочина гениалните текстове на Ботев дълго не намират подобаващ отзвук. Авторът им е жива легенда, но на него се гледа повече като на размирник и пройдоха („нито пък слушай хората, / дете ще кажат за мене / „Нехранимайка излезе“ – пише сам в „На прощаване“). Коментира се авантюристичният му живот, чете се острата му, пламенна публицистика, но поезията му остава неоценена.

Власт и общество: измерения на потисничеството и свободата

Стихотворението „**Борба**“ излиза за пръв път в Ботевия вестник „Дума на българските емигранти“ през 1871 г. По-късно, е добавени десет стиха към финала, то е включено в стихосбирката „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“ (1875).

ЖАНР

Творбата е *стихотворение*, съчетаващо *елегични* и *сатирични* елементи в един текст, който представлява колкото *лична изповед* на поборника за обществена кауза, толкова и *критика на обществото*, на чиято кауза се е посветил.

ТЕМАТИКА

Стихотворението излага критична картина на съвременното на поета общество – е конкретно посочени проблеми, виновници и път за промяна (борбата). В идеен план то е движено от волята за справедлив обществен ред, в който да няма бедност и потисничество. В последния му стих Ботев обявява и *девиза на предначертаната борба*: „**Хляб или свинец!**“. Нейната проекция тук е изцяло социална – типичната Ботева тема за националното освобождение липсва. В характерния за поета дух гневът на неговия лирически герой срещу потисниците тук се слива с нетърпимостта му към примирението на потиснатите. Размахът, е който е изграден смисълът на стихотворението (въвлечени са библейски представи, картини от българската социална действителност, визии за индивидуалния ангажимент на личността), превръща „**Борба**“ в нещо повече от социална поезия. Творбата звучи и като *универсален манифест на социалната правда и личностната свобода*.

СЮЖЕТ

„Борба“ представя в изповедна форма гнева и разочарованието на Ботевия лирически герой (лирическият аз) от *подмяната на ценностите* в съвременното му общество. Обобщението на тази линия е стихът: „Свестните у нас считат за луди“. От друга страна, със сатирично-фейлетонна острота поетът посочва основните *дефекти на социалния ред*, конкретните виновници за тях и нравствените пороци и слабости на обществото, създали възможност за съществуването и развитието им.

КОМПОЗИЦИЯ

Характерно за това Ботево стихотворение е, че то не е разделено на строфи. Така текстът му протича като *поток от гневна, но аналитична мисъл*, напомнящ програма, социално-политически манифест.

ГЕРОИ И ОБРАЗИ

Главният герой на творбата е *лирическият аз*. Чрез него Ботев внушава основните си възгледи за съдбата и развитието на обществото. Лирическият герой изповядва каузата си на *поборник за социална справедливост, радетел за личностна свобода и достоен живот*. Бунтът му е насочен срещу догмите, лъжите и зависимостите, насаждани в обществото е цел народът да бъде държан в подчинение. (С „народ“ Ботев обикновено означава непросветените и бедни слоеве на българското население.)

Критиката му атакува обобщените образи на *богатия „обществен мъчител“* и неговите поддръжници: *попа, учителя, вестникарина (журналиста)*. Тук е важно да се отбележи, че макар много интерпретатори да идентифицират „богатия“ от този текст е „чорбаджията“ (инерция, създадена от други Ботеви произведения), тук тази дума не е употребена, което, от своя страна, разширява смисъла на творбата. Другите трима отрицателни персонажи са обвинени в изопачаване съответно на религията, образованието и информацията, като е това съдействат на обществения мъчител да упражнява злоупотребите си. Те са наречени „стадо от вълци във овчи кожи“. Така Ботев, използвайки традиционната алегорична образност на фолклора, в която вълкът (хищникът) е противопоставен на овцата (жертвата), преоблечен като нея самата – лаконично синтезира мотива за *притворството на „силните“* в обществото. (Абстрактен аналог на този конкретен образ е ироничният оксиморон „лъжи святи“.) Пак в зооморфната стилистика, присъща на фолклора, е изобразена и социалната експлоатация – животът на едни за сметка на други, изедничеството: „кожата да ти одере звярът / и кръвта да ти змии изпият“. От критичното око на лирическият говорител не убягва и *примиреният с порочната действителност среден човек* („светът, привикнал хомот да влачи“).

„Борба“ е част от една цялостна картина, която Ботев изгражда в творчеството си и която представя големия сюжет *за героя и бунта*. Неговите елементи, най-общо, са следните: *героят осъзнава потребността от бунт; целта на този бунт е свободата – националната* (на родината) *и социалната* (на бедните и онеправданите в обществото); тези две лица на свободата

се събират в максимата за освобождението на човека от догмите и предразсъдъците, сковаващи интелекта, емоционалността, духа му. Така в Ботевото творчество се разгръща едно *общочовешко виждане за свободата*.

Стихотворението „**Борба**“ е фокусирано върху *социалния аспект* на тази проблематика. То създава поетическа картина на българското общество в навечерието на Освобождението. От позициите на своите *просвещенски* по смисъла си възгледи, като се уповава на критериите на *разума* и на вярата в *прогреса*, Ботев подлага на гневна критика това общество. Посочва „своите“ и „враговете“ в него. И тук идва ред на *романтичката* специфика на неговата нагласа: поетът вижда света в *контрастни образи* и в крайна сметка издига *романтичкия идеал на революцията*. (Важно е да се отбележи съчетаването на идеи на Просвещението и Романтизма в творчеството му. Това е тенденция, характерологична за Българското възраждане изобщо, но при този автор тя намира най-органичното си и изявено въплъщение.)

В духа на *изповедността* неговият лирически аз портретира себе си в мисли и чувства:

**На душа лежат спомени тежки,
злобна ги памет често повтаря,
в гърди ни любов, ни капка вяра,
нито надежда от сън мъртвешки
да можеш свестен човек събуди!**

„**Борба**“ е *текст аргументация* на Ботевата *чувствителност към „робството“ и „свободата“*, към *подчинението и независимостта*. Тук всеки повдигнат въпрос е следван от ясен отговор. Ролите на хората в обществото са подредени със социологична логика и публицистична убедителност. А неговото бездействие е фигуративно наречено „**сън мъртвешки**“ (метафора на неосъзнатостта, която познаваме от фолклора и възрожденската поезия). Според „**Борба**“ българското общество е обречено на този фатален сън, тъй като е узаконило *преобърнати ценности*: „**свестните у нас считат за луди**“. На полюса срещу *свестните луди* е поставен обобщеният образ на *богатия*, който е определен последователно като: глупец, богат, душманин („**колко е души изгорил живи, / сироти колко той е ограбил**“), неверник („**и пред олтарът бога измамил**“). В устрема на емоцията си Ботев отъждествява различни социални пороци, сливайки ги в генерализацията „**обществен тоя мъчител**“. Чудовищната фигура на „**богатия**“ е разкрита в своята социална йерархичност – тя се крепи на по-нисшестоящите „**поп**“, „**дивак учител**“ и „**вестникарин**“ (*продажната интелигенция*, която учи народа на покорство, за да се възползва на свой ред от него).

Библейските постулати, като най-всеобщи и основополагащи, са онази отрицателна база, от която лирическият герой се оттласква. Към тях той насочва страстния си гняв в нападки и контрааргументи. Ботев подбира максими на християнската религия, акцентиращи върху *страха и покорството*: „**че страх от бога било начало / на всяка мъдрост**“; „**Бой се от бога, почитай царя**“; „**бог не наказва когото мрази**“. Лъжовността и порочността на религиозната институция в случая са персонафицирани в старозаветния цар Соломон, наречен в стихотворението „**тиран развратен**“.

Разглеждано в контекста на Ботевото творчество, *робството* в „**Борба**“ е представено в

обобщени смислови измерения. Тук то не е националната зависимост от „На прощаване“. Подобно на „Елегия“, настоящият текст заклеява *покорството изобщо* – онова подчинение, което спира човешкото развитие, обществения и духовния прогрес. А това за Ботев е явление, мислено в план, по-генерален дори от социалната проблематика. Затова в „**Борба**“ освен *трите социални стожера на покорството* (църковната институция, образованието, печата) и техния *господар* (богаташа) са критикувани и *първопричините за робското съзнание*: инертността на духа, битовата рутина, всяка неосъзната уседналост в традицията и навикът: „**светът, привикнал хомот да влачи, / тиранство и зло и до днес тачи**“. Критикуван е и *самият социален субект на покорството* – потиснатият народ. Израз на гневно състрадание на лирически аз към народа заради търпението му са саркастичните думи „**мълчи, моли се, кога те бият**“ и идващото след тях ожесточено пародиране на християнското смирение, примесено с хищни зооморфни образи и натуралистични картини на страдание:

**кожата да ти одере звярът
и кръвта да ти змии изпият,
на бога само ти се надявай:
„Боже, помилуй – грешен съм ази“,
думай, моли се и твърдо вярвай –
бог не наказва, когото мрази...**

Положителните величини са зададени в творбата главно по *негативен път* – отхвърляйки онова, което ненавижда („**мрази**“), азът внушава онова, за което милее (което „**люби**“). Все пак назовани са безусловни Ботеви ценности като: *разум и съвест*, както и *борбата*, вървяща към своя „**свещени конец**“ (като с тези думи се посочва и истинското „**свято**“ за поета – в противовес на религиозния фалш). Свободата обаче – изначалната и крайна Ботева ценност, остава „**скрита**“ в текста. Нея читателят следва да открие и разбере като послание.

И така, тоталната Ботева ангажираност с обществените идеали в „**Борба**“ е особено видима в ожесточението, с което той критикува обществото. *Смисловата ос на този критичен патос* е една от основните опозиции при този автор: *разум – глупост*. Чрез лирически аз на стихотворението си Ботев говори за „**глупостта**“ така, сякаш глупостта на околните е посегателство спрямо неговия личен свят. На какво се дължи тази „**нетолерантност**“ към глупостта?

Поетът е превърнал *освобождението* – на българите, на социално онеправданите, на човешкия дух – в свое *лично верую*. В неговата просвещенска интерпретация *универсалната свобода е дар, който се полага единствено на свободните умове, и връх, който може да бъде постигнат единствено от издигнатите духове*, за останалите тя е неразбираема и затова ненужна. Ето защо кулминацията в Ботевата утопия е именно приобщаването на народа към висшата територия на *разума*. Съответно глупостта, като неспособност за разум, е най-същественото препятствие по този път и е особено опасна във време, в което *българският народ трябва да осъзнае своето място в света, сред човечеството*.

По този начин Ботев завършва Паисиевия възрожденско-просветителски проект. „**О, неразумни и юроде...**“ – призовава около век по-рано великият хилендарец, търсейки във

вразумяването пътя към възвръщането на българската сила и свобода. За Ботев глупостта вече е най-отявлен порок. Сред непростимите престъпления на официозното християнство той изтъква именно посегателството над свободната мисъл: „а ум човешки / да скове навек в окови тежки“.

Неслучайно яростта срещу мисловната ограниченост е ядро на Ботевия бунт – в този бунт говори непримиримостта на човека, интелектуално надскочил времето си. Именно на това се дължи и странното на пръв поглед отъждествяване: **глупец – богат – лъжец – душманин** (споменато по-горе). Така „**Борба**“ по негативен път моделира не само фигурата на *разбунтувания лирически аз*, но и на идеалния според автора си, *нравствено и мисловно цялостен човек*. Той е всичко онова, което не са: глупецът, богатият, лъжецът и душманинът (олицетворяващи съответно потисничеството на мисловно, социално, етическо и екзистенциално ниво). Той не е и покорният народ, приел да живее в „сътн мъртвешки“. На „свещената глупост“ на традициите и порочността на техните пазители Ботев противопоставя „**разум и съвест**“ (мисъл и нравственост), за които личността е постоянно и индивидуално отговорна и които я изправят пред всяка битийна ситуация като пред собствен съзнателен избор. В този дух звучи и историческият проект от финала на стихотворението:

**И в това царство кърваво, грешно,
царство на подлост, разврат и сълзи,
царство на скърби – зло безконечно! –
кипи борбата и с стъпки бързи
върви към своят свещени конец...
Ще викнем ние: „Хляб или свинец!**

Във финала на „**Борба**“ *азът*, минал през мъчителните фази на несподелеността (в текстове като „Майце си“, „Към брата си“, „Делба“, „Елегия“), най-сетне говори от името на *ние*, като този нов, множествен субект вече не е безсилен да промени хода на света (както това е в „Елегия“ например). Той е намерил своите заклинателни думи: „Хляб или свинец!“, а съответно и девиза на своята борба.

Стихотворението е един от върховете в изразяването на типичната за Ботев тъждественост: *обществени позиции – лично битие – поезия*. В нея всички елементи са безусловно подчинени на осъзнатата ценностна система на индивида. А широтата на погледа, размахът на мисълта, обобщеността на проблематиката правят от творбата много повече европейски, отколкото национален текст.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Определете признаците на елегията и признаците на сатирата в стихотворението на Христо Ботев „Борба“.

2. Как се свързват изповедното начало и критиката на обществото в „Борба“? Опитайте се да направите връзка между тези две тематично-емоционални линии, като се позовавате на текста. (Какво и защо критикува лирическият герой на Ботев; как критичното му отношение към обществото провокира неговата емоционалност, „предизвиквайки“ изповедната форма на творбата? И обратното: как изповедната форма на изказа отваря пътя към критиката на

обществото?)

3. Как композицията на стихотворението „Борба“ работи за внушението на творбата? (Как непрекъснатостта на изказа - липсата на отделни строфи, допринася за изразяването на патоса и посланията на текста?) Помислете за аналогии с прозаически жанр като фейлетона например.

4. Открийте в библейските „Притчи Соломонови“ основанията на Ботев да се позове на тази книга от Стария завет, превръщайки мъдрия според Библията цар Соломон в негативен символ. Какво ни казват „Притчите“? Как ги тълкува Ботев?

5. Въз основа на стихотворението „Борба“ опишете Ботевата категория „разум“.

6. По какво ботевският „разум“ прилича на „разума“ в концепцията на Просвещението? А на „разума“ в интерпретацията на библейския цар Соломон?

7. Откривате ли романтически ценности и представи в Ботевото стихотворение „Борба“?

8. Как тълкувате думите: „светът, привикнал хомот да влачи, / тиранство и зло и до днес тачи“? Можете ли да ги отнесете и към съвременната действителност?

9. Открийте метафорите и оксимороните в стихотворението „Борба“. Обяснете функциите им в изграждането на смисъла на творбата: как тези стилистични фигури допринасят за посланията на лирически автор, свързани с обществото и властта?

10. Направете кратка, обобщена картина на Българското възраждане, като обърнете изрично внимание на белезите на Просвещението и Романтизма в него. Акцентируйте върху темите за религията, образованието (и езика на разпространението им), журналистиката и културата изобщо като средства за развитието на обществото. (Връзка с Просвещението.) Каква е значимостта на темите за бунта и свободата през Възраждането? (Връзка с Романтизма.)

11. Вписва ли се Ботев в представата ви за възрожденски поет? Аргументирайте отговора си с впечатления от творчеството му, като правите сравнения с други изучавани поети от епохата на Възраждането.

12. Как Ботев интерпретира темата за властта и обществото в стихотворението „Борба“?